

=====

" प्रकरण सातवे "

=====

" उपसंहार "

=====

आतापर्यंत आपण सहा भागात एकोणसाठ्या शतकातील कादंबरी वाइ.मयाचा अभ्यास करताना रहाळकरांची "नारायणराव आणि गोदावरी" ही कादंबरी मध्यवर्ती घेऊन तिच्या अनुषंगाने तत्कालीन सर्वांगीण दृष्टीकोनाचा वेध घेतला. या कादंबरीच्या अगोदरच्या कादंबरी वाइ.मयाची निर्मिती, त्याच्या अन्ने प्रेरणा व प्रवृत्ती यांचा शोध घेण्याचा प्रयत्न केला. या वाइ.मयाच्या प्रेरणा नवीशिक्षण, इंग्रजी वाइ.मयाचा परिचय व अभ्यास यातून झाल्याचे दिसून येते. प्रारंभीच्या रचना इंग्रजी, उर्दू, बंगाली, गुजराती व संस्कृतमधील भाषांतरे दिसतात. प्रौढ वाचकांच्या मनाच्या बाल्यावस्थेमुळे त्यांना आवडेल अशा अद्भुतरम्य पध्दतीचे लेखन विपुल प्रमाणात झाले. पण त्यात मौलीकता नव्हती. या परंपरेतून पूर्वज कर्तृत्वाच्या स्मृतीने जागृत होऊन

ऐतिहासिक कादंबरीचा उदय झाला; व काळाची गरज म्हणून त्यात विकास होत गेला. अद्भूत लेखनाची प्रतिक्रिया म्हणून वास्तववादी लेखन करण्याकडे प्रवृत्ती निर्माण झाली. साहित्य व समाजाचा संबंध जोडण्याचा प्रयत्न झाला. सामाजिक चळवळीचे प्रतिबिंब साहित्यात दिसू लागले. त्यातून अनेक समस्यांचे वर्णन केले गेले. बाबा पद्मनजी, म.वि. रहाळकर इ. मान्यवरांनी प्रारंभी तसा प्रयत्न केला.

दुस-या भागात या कादंबरीच्या संवधानकाचा चर्चात्मक अभ्यास केला. तत्कालीन परंपरेप्रमाणे या संवधानकाची प्रेरणा सुद्धा इंग्रजी वाङ्मयात दिसते. लेखकाच्या पुढे "पॉप्युलर टेल्व"चा आर्क्ष होता. नाट्य-कादंबरीच्या भरभराटीच्या काळात ही कादंबरी असल्याने नाट्यतंत्राचा वापरही दिसतो. इंग्रजी नाटकांचे स्थांतर, भाषांतर, अनुकरण तेव्हा भरपूर झालेले दिसते. त्या काळातील शेक्सपियरच्या नाटकाचा परिणाम यावर झाल्याचे दिसते. अद्भूत लेखन परंपरेप्रमाणे लेखकाने शृंखला पध्दतीने उपकथानकांची जोडणी केली आहे. त्यामुळे काही उपकथानके अनावश्यक वाटतात. उदा. मुंबईची मावशी, सुंदरी इ. तर काही उपकथानकाची मुख्य कथानकाशी साधेजोड कृत्रिम आहे.

यातील सामान्य मध्यमवर्गीय, पांढरपेशा समाजाचे वातावरण, सामाजिक समस्यांची मांडणी व दुःखात्मक शेवट या महत्त्वाच्या बाबी आहेत. पारंपारिक पध्दतीतून वेगळा मार्ग शोधण्याचा लेखकाचा प्रयत्न स्तुत्य आहे.

तिस-या भागात व्यक्तीचित्रणाचा अभ्यास केला. तत्कालीन देव-दानव कोटीतील पात्रापेक्षा मानव कोटीतील सामान्य समाजातील पात्रे निर्माण करण्यात रहाळकर ब-याच अंशी यशस्वी झाले आहेत. ती सामान्य पांढरपेशा वर्गातील असून, ~~मन्त्रज्ञ~~ मास्तर, कारकून, वकील, हवालदार, फौजदार, मामलेदार, शिरस्तेदार इ. व्यावसायिक भूमिका वठवताना दिसतात. त्यांच्या पात्रांतून स्त्री जीवनाचे नवे पैलू दिसून येतात. कथानायािका गोदावरी

सुबुद्ध, सज्ञान व धाडसी असून स्वयंनिर्णय हे तिचे वैशिष्ट्य आहे. तिचे धाडस हे एक वेगळेपण व आकर्षण आहे. तसेच कुट्या कुबट स्वभावाची स्त्री राधाबाईच्या रूपाने येते. पारंपारिक जिवन जगणा-या कुंटीणी, शरीरविक्रय करून पोट भरणारी सुंदरी सारखी वेश्या अशी अनेक स्त्रे दाखवून तत्कालीन दुःस्थितीवर प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केला आहे.

लेखकाची भाषाशैली हे एक वैशिष्ट्य. पारंपारिक अलंकारिकतेपेक्षा घरगुती, साध्या वळणाची ही भाषाशैली आहे. आकर्षकता, सहजता, ओघवतेपणा ही या भाषेची वैशिष्ट्ये आहेत. म्हणी, अलंकार व सुभाषिते यामध्ये भरपूर प्रमाणात विखुरलेली असल्याने तिला जवळीकता लाभली आहे. तत्कालीन परंपरेनुसार हावभावयुक्त संवाद आले आहेत. अतिरंजितता, योगायोग, कृत्रिमता, पाल्हाळ इ. दोष काही प्रमाणात दिसतात.

रहाळकरांच्या लेखनाचा प्रमुख उद्देश प्रबोधन हाच दिसतो, त्यामुळे तत्कालीन सामाजिक समस्या वास्तववादी दृष्टीकोनातून मांडल्या आहेत. कादंबरीच्या पूर्वार्धात लेखकाचे लक्ष समस्या मांडणीकडे अधिक दिसते. रकोणसाच्या शतकातील सुधारणा स्त्री सुधारणेभोवती केंद्रीभूत झाल्या होत्या. त्यास अनुसरून स्त्रियांच्या अनेक समस्या रहाळकरांनी जबाबदारपणे मांडल्या आहेत. नायक-नायिकेचा प्रौढ वयातील प्रीतीविवाहाचा पुरस्कार करून पारंपारिक विष्णुविवाहाचा निषेध केला आहे. त्यामुळे नायक-नायिकेच्या सुखी संसाराचे वर्णन मनोरम केले आहे. सुधारकाच्या मतांना मुर्तस्म देण्याचा प्रयत्न लेखकाचा दिसतो. यातील संघर्ष इतका वास्तव व मराठी कादंबरीत अभिनव असल्याने तो मनाची पकड घेतो. प्रारंभी प्रबोधनाच्या दडपणाखाली वावरणारी वास्तववादाचा पुरस्कार करणारी ही कादंबरी उत्तरार्धात काल्पनिकतेकडे झुकते. शृंगला पध्दतीची उपकथानके, ठरीव साध्याची खलनायकी, ठराविक पध्दतीची चमत्कृती व शेक्सपियरच्या नाटकाचा अतिरेकी प्रभाव यामुळे कादंबरी उत्तरोत्तर

कृत्रिम व अतिरंजित होते. लेखकाचा हा पारंपारिक अद्भूततेविषयक पहिला प्रयत्न बहुतांशी यशस्वी झाला असून पुढील सामाजिक व वास्तववादी लेखनास मार्गदर्शक ठरला.

या लेखनाची लोकीप्रयत्ना व वेगळेपणा यामुळे या कलाकृतीचा परिणाम तदनंतरच्या इतर कलाकृतींच्या रचनेवर दिसतो. सामाजिक व सुधारणावादी दृष्टीकोनातून निर्माण झालेल्या हरिभाऊंच्या कादंबऱ्यांची प्रेरणा या कादंबरीत दिसते. मो.ग. लोट्टे यांचे नाटक मनोरंजनाच्या हेतूने लिहिल्याने, या कादंबरीचा सांगाडा आधाररस घेतला आहे. सामाजिकतेपेक्षा कौटुंबिकता त्यात आल्याचे दिसते. सामाजिक दृष्टीकोनातून पाहिल्यास प्रबोधनाच्या हेतूने, वास्तववादी लेखनाचा पहिला यशस्वी प्रयत्न म्हणून या कादंबरीस महत्त्वाचे स्थान घावे लागेल.

